

L'itinerari de l'Aigua del Baix Llobregat, una eina per posar en valor el patrimoni vinculat a l'ús de l'aigua

Esther Hachuel

Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat

Aquest text és un resum d'una part de la recerca feta en el marc dels projectes de recerca per desenvolupar l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya. L'objectiu era realitzar un inventari de tot el patrimoni del Baix Llobregat vinculat a l'ús de l'aigua (molins, canals, safarejos...) per tenir la base material del que anomenem *l'itinerari de l'Aigua del Baix Llobregat*, un projecte ludicocultural basat en la creació d'una oferta d'activitats adreçada al gran públic i articulada al voltant dels elements del territori que permeten parlar de l'ús social de l'aigua al llarg de la història.

This text is a summary of a part of the work carried out under the research projects to build the Ethnological Heritage Inventory of Catalonia. The aim of the research was to make an inventory of heritage linked to water use in the Baix Llobregat, a region of the metropolitan area of Barcelona (mills, canals, public laundries, etc.). This inventory is to be the basis for implementing the *Baix Llobregat Water Route*, a recreational and cultural project based on the creation of a range of activities for the general public structured around the elements of past and present that allow discussion of the social use of water throughout history.

Paraules clau: patrimoni hidràulic, itinerari cultural, activitats culturals, Baix Llobregat

Keywords: hydraulic heritage, cultural itinerary, cultural activities, Baix Llobregat

L'itinerari de l'Aigua del Baix Llobregat

L'itinerari de l'Aigua del Baix Llobregat és un projecte lúdic i cultural basat en la creació d'una oferta d'activitats adreçada al gran públic i a sectors específics (escoles, gent gran, turistes, etc.) i articulada al voltant del patrimoni passat i present vinculat a l'ús social de l'aigua, com també de la seva senyalització in situ i sobre mapes virtuals interactius.

L'objectiu és, doncs, crear una sèrie de rutes turisticoculturals que recolzin en aquest patrimoni que ens ha llegat la tecnologia orientada a captar, tractar o aprofitar l'aigua des de la prehistòria i fins als nostres dies. També vol acostar la població a la realitat de l'aigua i fer comprendre la importància que té avui, i cada cop més, per a les nostres vides, amb el nexse comú de la nova cultura de l'aigua.

Hem intentat entendre la història de l'ús social de l'aigua en sentit ampli, és a dir, no només el seu consum domèstic

■ Pou de glaç de Corbera de Llobregat. Es tracta d'una construcció amb orígens al segle XVIII estratègicament situada prop del pas de la barca, a tocar del municipi de Sant Andreu de la Barca. ESTHER HACHUEL

i industrial, sinó totes les altres funcions que hem anat detectant: mitjà de comunicació —navegació—; barrera geogràfica —ponts o altres enginyers—; o l'aigua lúdica (termes, balnearis, etc).

L'aigua és, sens dubte, un dels agents més importants de formació i transformació del paisatge i del territori i un element cabdal per entendre la relació entre les societats i el seu entorn: la tria de l'assentament; la forma de captació d'aquest recurs per a la vida i per a la producció; la creació d'infraestructures per captar, canalitzar, tractar o contenir l'aigua; la navegació marítima o fluvial; l'aprofitament dels ecosistemes hídrics i els seus recursos biòtics i abiòtics... Tots aquests factors han condicionat, i encara condicionen, la vida en societat i l'economia. En altres paraules, des del punt de vista històric i antropològic, la comprensió de l'adaptació humana al territori passa per conèixer els recursos hídrics i la tecnologia de què disposen les societats per fer-ne ús i control. I a la inversa, una perspectiva històrica de les formes de gestió de l'aigua proporciona informació sobre el substrat a partir del qual podem construir una nova

cultura de l'aigua. El Baix Llobregat ofereix una plataforma immillorable per desenvolupar un projecte d'aquestes característiques, tal com es fa palès en l'apartat següent.

Justificació: la presència d'aigua al Baix Llobregat

El Baix Llobregat és un territori històricament marcat per la presència d'aigua. La llista d'elements hídrics, tots articulats entre si, que segueix és una mostra de la diversificació que adopta la presència de l'aigua a la comarca:

- El riu Llobregat que, procedent del Prepirineu, travessa la comarca de nord a sud, articulant el territori, determinant la seva configuració geogràfica i geològica i jugant un important paper com a motor de desenvolupament social i econòmic gràcies a l'aprofitament de les seves aigües en l'agricultura, la indústria i l'abastiment.
- Els afluents del Llobregat, rius i rieres: la conca del Llobregat, en el seu encaix amb la comarca, inclou importants afluents (l'Anoia) i rieres (les de Rubí, Vallvidrera, Sant Just o Sant Climent). El conjunt ha donat

lloc a un nombrós sistema d'infraestructures hidràuliques pertanyents a totes les èpoques i esparses pel territori.

- El mar, que limita la comarca en la seva façana sud-est i que en els darrers temps i gràcies als avenços tecnològics es revela també com una important font d'aigua apta per al consum (desaladora del Prat de Llobregat).
- El Delta, considerat una de les reserves naturals humides més importants d'Europa i una de les darreres mostres d'aquest tipus de paisatge i ecosistema a Catalunya i Espanya.
- Els estanys, on la biodiversitat de les zones humides es fa més evident gràcies a la important presència de flora i fauna.
- Els dos aquífers del Delta, un de superficial i freàtic i l'altre profund i artesià, ambdós de cabdal important com a font d'aigua per al consum humà de Barcelona i la seva àrea metropolitana.
- Els aquífers de la Cubeta de Sant Andreu i de la Cubeta d'Abrera, dipòsits al·luvials de gran extensió geològicament articulats amb els aquífers del Delta.

■ Termes romanes de Sant Boi de Llobregat. ESTHER HACHUEL

■ Sèquia del Canal de la Infanta, al municipi de Sant Joan Despí. El canal es va construir al segle XIX, després que es liberalitzés l'ús de les aigües per part de la corona. ESTHER HACHUEL

Aquesta llista no permet, però, concloure que el territori sigui estrictament ric en aigua. Ans al contrari, el Baix Llobregat és una comarca clarament mediterrània, subjecta, per tant, a episodis cíclics de sequera seguits de moments de dramàtiques inundacions. Si comparem, per exemple, el cabal mitjà del riu Llobregat (20 m³/s) amb el d'altres rius del món, les diferències poden arribar a ser impressionants: Sena, 563 m³/s; Po, 1.540 m³/s; Roina, 1.700 m³/s; Nil, 2.830 m³/s; Danubi, 6.400 m³/s; Amazones, 220.000 m³/s.

Per tant, l'aprofitament de les aigües al llarg de la història ha estat sempre condicionat per la irregularitat en la disponibilitat del líquid element i ha donat lloc a una gestió necessàriament d'acord amb aquest extrem. Aquesta afirmació és visible fins als nostres dies, ja que només així s'explica la presència de la dessaladora del Prat de Llobregat, pensada per donar resposta en moments de manca d'aigua, i, alhora, la presència de terraplens i altres infraestructures de contenció de les aigües del riu.

La important —per diversificada— presència d'aigua ha condicionat que arreu del territori trobem elements de totes les èpoques orientats a fer-ne algun tipus d'ús, sigui de forma directa (fonts, pous, canals per al reg, aqüeductes, mines, etc.) o indirecta: l'aigua com a font d'energia (molins, turbines, etc.); com a factor de risc (torres de descompressió, terraplens); com a element lúdic (termes i balnearis); com a mitjà de comunicació (navegació) o d'incomunicació (ponts); o com a element de paisatge i de qualitat ecològica (mar, aigüamolls, etc.).

Ara bé, la situació de la comarca del Baix Llobregat en l'àrea metropolitana de Barcelona ha condicionat la conservació tant dels espais naturals amb presència d'aigua com dels ginys

■ Roda de calaixos del Molí de Can Batlle de Vallirana, amb orígens al segle XIII.

que al llarg de la història han inventat i utilitzat les societats per al seu aprofitament. Tot i així, el Baix Llobregat és una comarca que encara té nombrosos indrets d'interès i un patrimoni que, si es revalor, pot contribuir enormement a millorar la percepció ciutadana de l'entorn i, fins i tot, a reactivar en una petita part l'economia a través del turisme cultural. El patrimoni hídric i hidràulic té, a la llum de l'Itinerari de l'Aigua, aquesta possibilitat.

El projecte revesteix, doncs, diverses dimensions: d'una banda, posa en valor el patrimoni natural i cultural existent i ho fa des de la perspectiva

d'un itinerari, cosa que aporta el valor afegit d'inserir cada element que en forma part en un tot indestruïble i en un únic discurs. Tal com apunta el Comitè Internacional d'Itineraris Culturals Europeus, «el concepte d'itinerari cultural es refereix a un conjunt de valor superior a la suma dels elements que l'integren i que li confereixen el seu sentit». ⁽¹⁾ D'altra banda, com que no tots els elements són estrictament vistosos i lluitos, el valor s'esdevé de la informació que aporten al lema i al conjunt de l'itinerari. Finalment, cal destacar el caràcter eminentment divulgatiu i, per tant, adreçat al gran públic.

En la primera fase, aollits a un projecte de recerca i documentació de l'IPEC, vam desenvolupar els objectius següents:

- L'inventari del patrimoni vinculat a l'ús de l'aigua:
 - La detecció dels elements que podrien o haurien de formar part de l'Itinerari de l'Aigua.
 - La seva recensió (utilitzant una base de dades proporcionada per l'IPEC).
 - La seva ubicació en un mapa Google.
- La documentació: entrevistes i recerca bibliogràfica i documental.
- La conceptualització de les grans línies d'actuació sobre les quals s'han de sustentar l'Itinerari i la seva oferta concreta de productes i activitats.
- L'assaig amb la imatge corporativa de l'Itinerari i la seva oferta concreta d'activitats.

L'inventari de patrimoni vinculat a l'ús de l'aigua

Hem inventariat un total de 92 elements amb un horitzó cronològic que va des dels inicis de l'edat antiga fins als nostres dies. Cal tenir present que, en conjunt:

- Es tracta majoritàriament d'un patrimoni difús,⁽²⁾ amb un valor relatiu a la història del territori, molt eloqüent, però molt lluny del concepte de gran patrimoni.
- Tot i que en uns pocs casos es tracta d'elements que ja són visitables i en els quals una unitat de gestió assegura una oferta estable d'activitats (el Molí de Can Batlle de Vallirana, les termes romanes de Sant Boi de Llobregat o la Colònia Sedó d'Esparreguera), per a la major part dels elements caldria plantejar-se'n la visitabilitat que, en algun cas, arriba a ser impensable per més que l'element s'ho valdria (així és, per exemple, el balneari de la Puda, en estat ruïnós).
- En l'inventari trobem infraestructures actuals i en ple funcionament (planta potabilitzadora, dessaladora,

etc.). Resulta difícil equiparar-les al patrimoni (potser es podrà algun dia?), però des del punt de vista de l'Itinerari de l'Aigua permetran completar el discurs de la història de l'ús que s'ha fet d'aquest recurs. Per tant, l'espectador no se situa com a agent passiu i extern, sinó com a agent actiu immers en el discurs que rep.

- A l'últim, trobem espais naturals i paisatges humanitzats⁽³⁾ que ens permeten mostrar on i com es troba l'aigua al Baix Llobregat i quina incidència ha tingut en el paisatge i en l'esdevenidor de la comarca.

Des del punt de vista dels tipus d'elements que hi hem trobat, els podem agrupar, segons la classe d'informació que proporcionen, en:

- 1) Vinculats a l'agricultura (canals, aqüeductes, etc.).
- 2) Vinculats a la producció preindustrial o industrial (molins fariners i paperers, pous de glaç, colònies industrials, etc.).
- 3) Vinculats a la gestió de l'aigua a les llars (fonts urbanes, safarejos).
- 4) Vinculats al control de l'aigua com a força de la naturalesa (ponts, teraplens de protecció d'aiguats, etc.).

- 5) Vinculats al tractament de l'aigua (planta potabilitzadora, dessaladora, depuradora, etc.).
- 6) Vinculats a la salut, l'oci i la cultura (termes romanes, balneari, Museu de les Aigües).
- 7) Espais de memòria de l'aigua: llocs que permeten parlar del control i la gestió de l'aigua en el passat, encara que actualment no mostrin cap element concret (indret del Pont de Molins de Rei, barri de Can Vidalet, edifici de l'Ajuntament d'Olesa de Montserrat –antic Hotel Gori–).
- 8) Espais naturals (delta del Llobregat, aiguamolls de Molins de Rei, coves de Salnitre, etc.).

L'itinerari de l'Aigua del Baix Llobregat: alguns productes

Amb el conjunt d'elements inventariats i la seva distribució a l'espai, hem plantejat la creació de dos productes bàsics de l'itinerari: els Camins d'Aigua i els Senders d'Aigua. D'altres, com els espais de la Memòria de l'Aigua, no s'aborden en aquest text.

Els Camins permetrien visitar en un o més dies elements que comparteixen un mateix eix temàtic. Els Senders es

■ Exteriors del Molí dels Frares de Sant Vicenç dels Horts, molí fariner amb orígens al segle XIII. AGNÈS DAL MASCHIO

caracteritzarien per vertebrar-se no temàticament, sinó al voltant d'un petit territori, per exemple, un municipi. Quan el municipi tingui alguna vocació especial se solaparà amb un eix temàtic (per exemple, les mines d'aigua de Sant Just Desvern). Són subitineraris pensats per veure tots els seus elements en un sol dia de visita.

De moment, amb l'horitzó de material inventariat, hem creat cinc Camins d'Aigua:

- **El Camí del Riu:** per explicar la incidència que el riu ha tingut en la formació geològica del territori i la seva influència en l'esdevenidor històric. Inclou espais naturals d'especial interès vinculats al riu i punts d'interès geològic (mirador del Cairat, torrent gran d'Abrera, riu Llobregat, aiguamolls de Molins de Rei, basses de Can Dimoni i espais naturals del delta). També donarà lloc a parlar del patrimoni «invisible», és a dir, els aqüífers i les cubetes. Es podran mostrar les marques d'inundacions del camí del Sorral i els terraplens que protegeixen de les avingudes del riu.
- **Aqua Rubricati** o Camí de l'Aigua Romana: que a partir del nom llatí del riu (Rubricatus) permetrà parlar de la utilització de l'aigua per part dels romans i l'empremta que aquesta cultura ha deixat fins als nostres dies. Inclouria el pont del Diable, les termes de Sant Boi, el forn de ceràmica de Sant Vicenç dels Horts i el jaciment arqueològic de les Sorres.
- **Solcs d'aigua:** per parlar de l'impacte de l'aigua en l'agricultura i donar a conèixer els nombrosos enginyers creats per fer arribar l'aigua als conreus. Inclou el Parc Agrari del Baix Llobregat i el seu Arborètum amb les seves infraestructures de reg, entre les quals els canals de la Infanta i de la Dreta; també els canals de reg de Torrelles de Llobregat, les mines d'Erasme-Falguera i Torreblanca, i l'aqüeducte de la Palma de Cervelló.

- **L'energia de l'aigua:** per explicar el paper de l'aigua com a font d'energia i la seva evolució al llarg del temps, així com l'evolució d'algunes infraestructures inicialment concebudes per al reg i que més endavant van ser aprofitades per a la indústria. Inclouria els molins fariners de Can Batlle, Can Padrosa i els Frares, Can Cartró i el salt de l'Erasme, i la Colònia Sedó i la fàbrica Pujol i Bausis.
- **Del riu a l'aixeta:** per donar a conèixer el procés que avui dia ens permet tenir aigua per al consum humà, la indústria, el reg, etc., com també les diverses xarxes i sistemes d'abastiment d'aigua existents a la comarca⁽⁴⁾ (planta potabilitzadora d'Abrera, Museu AGBAR, Dessaladora i ETAP, i Torre de l'Aigua de Sant Joan Despí).
- **L'aigua que feineja:** camí que aglutina els elements vinculats a la utilització de l'aigua a les llars abans no arribés l'abastiment per xarxa i que obligava especialment les dones a desplaçar-se per poder fer la bugada o altres tasques i dur aigua a casa. Inclou el conjunt del carrer de la Font d'Abrera, els pous i safareig de Can Comas, i els safarejos de la Font Vella i de Corbera de Llobregat.

En el moment de redactar aquestes línies, l'equip de treball encara treballa en l'edició de materials de suport (guia de l'itinerari, web, etc.), en la redacció de la informació que ha de senyalitzar els diferents elements de l'itinerari (distàncies, temps, informació de l'element, etc.) i en les relacions institucionals que han de permetre vincular tots els elements sota l'aixopluc de l'Itinerari de l'Aigua del Baix Llobregat. ■

NOTES

(1) http://www.esicomos.org/nueva_carpetas/CIIC_esp.htm [consulta: a 15.10.2009].

(2) Riba Romeva, Carles (2012) «Patrimoni, història local i didàctica. Conclusions». A: D.A. *Patrimoni, història local i didàctica. Homenatge a Jaume Codina. Actes de les VI Jornades del Patrimoni del Baix Llobregat*. Sant Feliu de Llobregat: Consell Comarcal del Baix Llobregat - Edicions del Llobregat, p. 552-561 [ISBN: 978-84-938801-6-3].

(3) En el cas del Baix Llobregat la distinció entre espais naturals i paisatges humanitzats responmerament a la convenció, ja que, de fet, el poblament continuat des del paleolític i el caràcter metropolità del territori permetrien parlar únicament de paisatges humanitzats.

(4) No és casual que la comarca del Baix Llobregat presenti una gran varietat en les formes de gestió de l'aigua: empreses públiques municipals –Aigües del Prat–; empreses privades –AGBAR–; cooperatives de consum –com la Comunitat Minera Olesana, que abasteix d'aigua els habitants i instal·lacions d'Olesa de Montserrat–, etc.